

УДК 37.018.1+159.923.2-053.6

DOI 10.32755/sjeducation.2024.01.052

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ПРОЦЕСУ САМОСТАВЛЕННЯ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Борець Юлія Василівна, кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: boretsummer@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-7501-8606;

Гірченко Олена Леонідівна, кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології,

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка*
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
e-mail: Bogoslavska28@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-3908-3010

*У статті емпірично досліджено взаємозв'язок між процесом само-
ставлення в підлітків та стилем виховання зі сторони рідних.*

*Підлітковий період сприймається як період, коли суперечності розвит-
ку набувають особливої гостроти. Саме в цей період життя дитина усві-
домлює свою індивідуальність, змінюється її ставлення до навколишнього
світу, самого себе, інших людей, перебудовуються потреби, мотиви, поведін-
ка. У зв'язку з цим дитині необхідно узгоджувати свої потреби з очікуван-
нями оточення і вимогами соціальних норм.*

*Стиль сімейного виховання відіграє важливу роль у розвитку особис-
тості дитини. У процесі виховання батькам важливо знати і враховувати
вікові особливості малечі, мати певний рівень знань із психології та фізіоло-
гії, відповідний культурний рівень (загальна культура, культура спілкування,
культура взаємин, культура поведінки, правова культура). Сімейні стосунки
дуже часто є взірцем для дитини, і розвиток її особистості багато в чому
залежить від того, як рідні сприймають та як ставляться до неї.*

*Для проведення емпіричного дослідження та виявлення наявності взає-
мозв'язку між стилями виховання та процесом самоставлення осіб підліт-
кового віку використано стандартизовані психологічні методики: 1. Тест-
опитувальник – самоставлення В. Століна, С. Пантилєєва; 2. Тест «Стилі
виховання» Р. Овчарової; 3. Тест-опитувальник – батьківського ставлення
А. Варги, В. Століна.*

*На основі аналізу результатів ми встановили, що переважна більшість
респондентів зі сторони батьків дотримуються ліберального та демокра-
тичного стилів виховання. За допомогою математичної статистики нами*

з'ясовано, що чим вищий рівень батьківської симпатії до дитини, прийняття її такою, яка вона є, вияв поваги до особистості дитини, тим вищий рівень схвалення дитиною себе самого загалом та в суттєвих деталях, довіра до себе та розвиток позитивної самооцінки.

Ключові слова: *індивід, особистість, підліток, самоставлення, саморозвиток, самооцінка, виховання, психологічне благополуччя, асоціальна поведінка.*

RELATIONSHIP OF TYPES OF FAMILY EDUCATION AND THE PROCESS OF SELF-DEFINITION OF ADOLESCENT PERSONS

Borets Yuliia, PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: boretssummer@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-7501-8606;

Hirchenko Olena, PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of environmental
psychology and sociology,
Taras Shevchenko National University of «Chernihiv Collegium»
(53 Hetman Polubotka Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: Bogoslavaska28@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-3908-3010

The article empirically investigates the relationship between the process of self-determination in teenagers and the parenting styles of relatives.

Adolescence is perceived as a period when developmental contradictions become particularly acute. It is during this period of life that the child becomes aware of his individuality, his attitude to the surrounding world, himself, other people changes, needs, motives, and behavior are restructured. In this regard, the child needs to reconcile his needs with the expectations of others and the requirements of social norms.

The style of family upbringing plays an important role in the development of a child's personality. In the process of education, it is important for parents to know and take into account the age characteristics of children, to have a certain level of knowledge in psychology and physiology, and an appropriate cultural level (general culture, culture of communication, culture of relationships, culture of behavior, legal culture). Family relationships are very often a model for a child, and the development of his personality largely depends on how his family perceives and treats him.

Standardized psychological methods were used to conduct an empirical study and reveal the existence of a relationship between parenting styles and the self-identification process of adolescents: 1. Test-questionnaire – self-identification by

V. Stolina, S. Pantileev; 2. "Parenting styles" test by R. Ovcharova; 3. Questionnaire test – parental attitude by A. Varga, V. Stolina.

Based on the analysis of the results, we established that the vast majority of respondents from the parents' side adhere to liberal and democratic parenting styles. With the help of mathematical statistics, we have found out that the higher the level of parental sympathy for the child, acceptance of him as he is, the manifestation of respect for the child's personality, the higher the level of the child's approval of himself in general and in essential details, trust in himself and development of positive self-esteem.

Key words: *individual, personality, teenager, self-attitude, self-development, self-esteem, upbringing, psychological well-being, antisocial behavior.*

Постановка проблеми. Становлення особистості – процес динамічний та неоднозначний, тому й не відбувається без ускладнень і суперечностей. У пошуках себе, у сумнівах, у подоланні того, що ще вчора здавалося досягненням, а сьогодні вже потребує корекції, людина здатна конструктивно вийти з кожного нового кризового стану та прокладається нормальний шлях психічного розвитку людини.

Щоб допомогти дитині подолати відхилення в поведінці та розвитку, необхідно враховувати, на якому віковому етапі вона перебуває, які труднощі характерні для віку. Специфічний взаємозв'язок внутрішніх процесів розвитку із зовнішніми умовами для кожного періоду створює ту соціальну обстановку, яка істотно визначає психічний розвиток дитини. На фоні цього діти та підлітки перебувають у складній ситуації через несформованість власної системи стійких моральних переконань і ціннісних орієнтацій, які часто викликають неадекватну реакцію на події, що відбуваються в житті [1, с. 117–125]. Недоліки шкільного виховання приводять до збільшення кількості дітей і підлітків, поведінка яких виходить за рамки моральних норм, тобто стає асоціальною.

Однак найнебезпечніша тенденція, яка потребує уваги, – це зростання останніми роками статистичних даних щодо гучних злочинів, які відрізняються особливим цинізмом і жорстокістю. Основними причинами цього є соціальна незрілість та психофізіологічні особливості підлітків, прагнення зазнати нових відчуттів, підвищене прагнення до самостійності [2, с. 3–13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом усього історичного шляху розвитку цивілізації простежується розу-

міння важливості подолання негативних відхилень у поведінці підлітків. Різні аспекти цієї проблеми розглядалися античними мислителями: Аристотелем, Демокритом та Платоном. Вітчизняні мислителі, починаючи з часів Київської Русі (Володимир Мономах, Ярослав Мудрий), не залишили також без уваги цю проблему [10].

Психолого-педагогічною основою цієї проблеми є теоретичні та практичні розробки вчених: І. Беха [3], О. Бондарчук [4], О. Власова [5], Д. Іванов [6] та ін. Досліджені питання отримали підтвердження в наукових працях Т. Кириленко [7], О. Кононко [8] та ін.

Бех І. висловлює свою принципову позицію стосовно того, що ставлення до себе є ключовим у процесі формування та розвитку особистості, завдяки якому відбувається оцінка та прийняття чи неприйняття власного «Я» [3]. Кравчук С. Л. наводить дані про те, що злочинна активність неповнолітніх значно вища, ніж серед дорослого населення [9]. Якщо на десять тисяч підлітків від 14 до 17 років протягом року припадає близько 120 злочинів, то на стільки ж дорослих – 90 злочинів.

Мета дослідження полягає у виявленні взаємозв'язку між стилями батьківського піклування та самоставлення осіб підліткового віку.

Аналіз та інтерпретація отриманих результатів. В емпіричному дослідженні взяли участь 24 підлітка (учні Чернігівської загальноосвітньої школи I–III ступеня № 28 Чернігівської міської ради) та їхні батьки (36 осіб).

Для проведення емпіричного дослідження були відібрані такі психодіагностичні методики:

1. Тест-опитувальник – самоставлення В. Століна, С. Пантілеєва для визначення особливостей самоідентифікації респондентів. Ця методика містить у собі такі шкали, як: «Внутрішня чесність», «Впевненість у собі», «Відзеркалене самоставлення», «Самоцінність», «Самосприйняття», «Самоприхильність», «Внутрішній конфлікт», «Самозвинувачення», які об'єктивно допомагають визначити рівень ціннісного самоставлення респондентів [11].

2. Тест «Стилі виховання» Р. Овчарової допомагає визначити основні стилі виховання: демократичний, авторитарний чи ліберальний [13].

3. Тест-опитувальник – батьківського ставлення А. Варги, В. Століна спрямований на дослідження батьківських установок (взаємини батьків і дітей) [12].

За результатами аналізу даних опитуваних з використанням методики «Опитувальник самоствалення» В. Століна та С. Панталеєва ми з'ясували, що серед респондентів спостерігається переважно високий рівень за шкалами «інтегральний рівень» (76,2 %), «самоповага» (54,3 %) та «вияви самоінтересу» (52 %), що свідчить про досить високий рівень віри респондентів у власні сили, здібності, енергійність, незалежність та оцінку своїх можливостей контролювати власне життя. Зокрема, наявний інтерес до власних думок і виявів почуттів, бажання спілкуватися з самим собою «на рівних», впевненість у своїй цікавості до інших. Отримані кількісні результати представлені в таблиці 1.

Переважна більшість опитуваних характеризується низьким рівнем за шкалами «самоузгодженість» (69,8 %) та «самозвинувачення» (81,3 %), що може свідчити про наявність на досить низькому рівні почуття керованості та підпорядкування собі, здатність раціонально організувати власну поведінку.

Також отримані результати можуть вказувати на те, що наявна певна імпульсивність, яка є характерною для респондентів цієї вікової групи. Слід зазначити, що опитувані не демонструють достатнього рівня самозвинувачення, що може свідчити про певний рівень авантюризму та виявів інфантильності. Решта показників шкали в межах норми.

Таблиця 1 – Груповий розподіл отриманих показників за методикою «Тест-опитувальник – самоствавлення» В. Століна, С. Пантілеєва

№	Шкала		Рівні		
			Низький	Середній	Високий
1	Шкала S – інтегральний рівень	К-сть	2	5	17
		%	8,3	15,5	76,2
2	Шкала I – самоповага	К-сть	5	7	12
		%	24	21,7	54,3
3	Шкала II – аутосимпатія	К-сть	4	11	9
		%	13,5	55,2	31,3
4	Шкала III – очікуване ставлення від інших	К-сть	6	16	2
		%	28,5	57,3	14,2
5	Шкала IV – самоінтерес	К-сть	4	6	14
		%	21,8	26,2	52
6	Шкала 1 – самовпевненість	К-сть	4	10	10
		%	27	36,5	36,5
7	Шкала 2 – ставлення інших	К-сть	9	15	0
		%	31,3	68,7	0
8	Шкала 3 – самоприйняття	К-сть	9	13	2
		%	27,2	63,5	9,3
9	Шкала 4 – самопослідовність	К-сть	16	8	0
		%	69,8	30,2	0
10	Шкала 5 – самозвинування	К-сть	21	2	1
		%	81,3	13,5	5,2
11	Шкала 6 – самоінтерес	К-сть	9	4	11
		%	31,3	26	42,7
12	Шкала 7 – саморозуміння	К-сть	6	15	3
		%	18,8	71,9	9,3

За допомогою діагностичної методики тесту «Стилі виховання» Р. Овчарової проаналізовано результати респондентів та створено таблицю 2 з результатами вибірки.

Таблиця 2 – Групові середні показники за тестовою методикою «Стилі виховання» Р. Овчарової

№	Шкали (стилі виховання)		Кількість
1	Ліберальний	К-сть	16
		%	39,9
2	Демократичний	К-сть	12
		%	35,1
3	Авторитарний	К-сть	8
		%	25

На основі аналізу результатів ми встановили, що переважно респонденти дотримуються ліберального (39,9 %) та демократичного (35,1 %) стилів виховання. Цей результат свідчить про схильність батьків до самоусунення виховання дитини. На їхню думку, процесом виховання та навчання мають займатися люди, які мають спеціальну освіту, тобто вчителі і вихователі. Дитина може користуватися всюдозволеністю, їй надається повна свобода і не потрібно нести відповідальність за те, що вона робить чи говорить.

За тестом-опитувальником щодо батьківського ставлення А. Варги, В. Століна нами створено таблицю 3. За результатами аналізу даних ми виявили, що батьківські установки за такими шкалами, як «симбіоз» (59,1 %), «гіперсоціалізація» (70,2 %) та «інфантилізація» (73 %), є переважно низькими.

Таблиця 3 – Показники за тестом-опитувальником щодо батьківського ставлення А. Варги, В. Століна

№	Шкала		Рівні		
			Низький	Середній	Високий
1	Відторгнення	К-сть	10	2	24
		%	31,3	3,8	64,9
2	Соціальна бажаність	К-сть	4	15	17
		%	6,6	36,9	56,5
3	Симбіоз	К-сть	20	11	5
		%	59,1	28,8	12,1
4	Гіперсоціалізація	К-сть	24	10	2
		%	70,2	26	3,8
5	Інфантилізація	К-сть	25	9	2
		%	73	23,2	3,8

За допомогою математичної статистики ми встановили, що чим вищий рівень батьківської симпатії до дитини, прийняття її такою, яка вона є, вияв поваги до особистості дитини, тим вищий рівень схвалення дитиною себе самого загалом та в суттєвих деталях, довіра до себе і розвиток позитивної самооцінки.

Висновки. Можна зробити висновок, що з прагненням до симбіотичних стосунків між батьками, яке виявляється у відчутті батька як єдиного цілого з дитиною, прагнення до задоволення його потреб, захист від труднощів та негараздів у житті, постійна тривога за дитину знижує рівень її близькості до самого себе, зокрема, інтерес до власних думок та почуттів, готовність спілкуватися з самим собою «на рівних», упевненість у своїй унікальності для інших. Це супроводжується баченням у собі переважно недоліків, наявністю таких емоційних реакцій, як роздратування, зневага, глузування.

Нами встановлено, що існує якісний вплив стилю батьківського виховання на самоставлення школярів. Демократичний стиль завдяки своєму послідовному і водночас гнучкому вихованню формує у дітей у подальшому житті прагнення досягти найбільших успіхів, самостійність, відповідальність і впевненість у собі. Такі діти мають високий рівень самооцінки, але в межах норми, і це сприяє їх нормальному розвитку та формуванню.

Авторитарний стиль виховання за наявності недооцінки позитиву, який є у дітях, та відданості переваги контролю формує у них недооцінене ставлення до самого себе. Самооцінка нерідко буває або надто низькою, або надто високою, що виходить за межі норми. Ліберальний стиль виховання, що виявляється в недостатній увазі до дитини з боку батьків та відсутності контролю, сприяє формуванню в дитини невпевненості в собі або, навпаки, зайвої, внутрішньої порожнечі, що викликає порушення в емоційній сфері.

Список використаних джерел

1. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2012. Вип. 2. С. 117–125.
2. Балл Г. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. *Соціальна психологія.* 2005. №1. С. 3–13.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-методологічні засади : навч.-метод. видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

4. Бондарчук О. І. Сім'я як осередок соціалізації дитини. Київ : АЛД, 1998. С. 78–81.

5. Власова О. І. Психологічні властивості матері як чинник формування якості прихильності дитини. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. № 2. С. 27–32.

6. Іванов Д. І. Психологічний аналіз системи дитячобатьківських відносин в парадигмі глибинної психології : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2005. 20 с.

7. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ : Либідь, 2007. 156 с.

8. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника. Системний підхід. Київ : Стило, 2000. 336 с.

9. Кравчук С. Л. Особливості агресивних проявів особистості в залежності від її гендерної ролі. *Психологія* : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2000. Вип. № 3 (10). С. 87–92.

10. Максименко К. С. Переживання негативних психічних станів особистістю : метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : КММ, 2011. 184 с.

11. Тест-опитувальник – самоставлення В. Століна, С. Пантйлеєва. URL: <https://ua-test.com> (дата звернення: 20.01.2024).

12. Тест-опитувальник – батьківського ставлення А. Варги, В. Століна. URL: <https://ua-test.com> (дата звернення: 20.01.2024).

13. Тест «Стилі виховання» Р. Овчарової. URL: <https://ua-test.com> (дата звернення: 20.01.2024).

References

1. Apisheva, A. Sh. (2012), "The problem of conflicting relations of modern teenagers and young men with their parents", *Bulletin of NTUU "KPI". Philosophy. Psychology. Pedagogic*, Kyiv, Vol. 2, pp. 117–125.

2. Ball, H. O. (2005), "The phenomenon of choice in the context of social behavior, *Soc. Psychology, Osnova*", Kyiv, Vol. 1, No. 1, pp. 3–13.

3. Maksymenko, K. S. (2011), "Experiencing negative mental states by an individual", *Method. manual for students of higher educational institutions*, КММ, Kyiv, pp. 93–97.

4. Bekh, I. D. (2003), *Personality education : 2 books. Book 1: Personal-oriented approach: theoretical and methodological principles : Teaching method. Edition, Lybid, Kyiv, pp. 79–84.*

5. Bondarchuk, O. I. (1998), *The family as a center of child socialization, ALD, Kyiv, pp. 78–81.*

6. Vlasova, O. I. (2015), "Psychological properties of the mother as a factor in the formation of the quality of the child's attachment", *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, Kyiv, No. 2, pp. 27–32.

7. Ivanov, D. I. (2005), *Psychological analysis of the system of child-parent relations in the paradigm of depth psychology : PhD in Philosophy thesis, Odesa, pp.10–17.*

8. Kyrylenko, T. S. (2007), *Psychology: emotional sphere of personality, Kyiv, Libid, pp. 47–52.*

9. Kravchuk, S. L. (2010), "Peculiarities of aggressive personality manifestations depending on its gender role", *Psychology: Coll. of science Ave. Nats. ped. University named after M.P. Drahomanova*, Kyiv, No 3 (10), pp. 87–92.

10. Kononko, O. L. (2000), "Psychological foundations of the personal development of a preschooler", *A systematic approach*, Stylos, Kyiv, pp. 97–105.

11. Test-questionnaire – self-assessment by V. Stolina, S. Pantileev, available at: <https://ua-test.com> (accessed at 20 January 2024).

12. Test-questionnaire – parental attitude of A. Varga, V. Stolina, available at: <https://ua-test.com> (accessed at 20 January 2024).

13. "Parenting Styles" test, available at: <https://ua-test.com> (accessed at 20 January 2024).